

УДК 94(477.8):061.23]"1918/1939"

UDC

DOI: 10.17223/18572685/64/9

Пропагандистська конкуренція товариства «Просвіта» та Общества имени А. Духновича за русинську аудиторію Підкарпатської Русі у міжвоєнний період

О.М. Куцька

Національна академія сухопутних військ

ім. гетьмана П. Сагайдачного

Україна, 79026, м. Львів, вул. Героїв Майдану, 32

E-mail: kutska_o@yahoo.com

Авторське резюме

У даній статті проаналізовано інформаційну діяльність товариства «Просвіта» та Общества имени А. Духновича, що провадилася серед русинського населення Підкарпатської Русі у міжвоєнний період. За вихідну точку було обрано сучасні погляди на ведення пропагандистського впливу, а саме: хто, на кого, якими методами та засобами? З'ясовано, що обидва товариства були подібними за структурою, а їхніми членами стали представники інтелігенції відповідно з українофільськими та русофільськими поглядами. До них також долучилися представники еміграції та місцеве населення. При з'ясуванні характеристик русинської аудиторії було виявлено, по-перше, що освітній рівень більшості населення краю був доволі низьким. По-друге, що значна частина мешканців Підкарпатської Русі не мала певності щодо власної ідентифікації як із русинською національністю, так і з релігійною приналежністю. Визначено, що основними формами донесення інформації були друковані видання, усне та радіомовлення. Найчастіше товариства послуговувалися поліграфічними засобами донесення агітації, оскільки вони були найдоступнішими у виготовленні. Доволі продуктивним виявилось усне мовлення, оскільки не потребувало значних грошових витрат. Застосування радіо було доволі обмеженим через відсутність апаратури для прийому. Авторське бачення методів пропагандистського впливу розкривається шляхом аналізу змісту окремих епізодів, інформаційних та наочних матеріалів з тогочасного суспільно-політичного життя Карпатської Русі та діяльності товариства «Просвіта» та Общества имени А. Духновича. До методів пропаган-

ди варто віднести переконання, навіювання, маніпуляцію та дезінформацію. Проте вважаємо, що про їхнє застосування можна говорити лише умовно, оскільки тоді техніки ведення пропаганди у сучасному її розумінні ще не було. А представники досліджуваних нами товариств працювали відповідно до власного розуміння способів агітації та реагуючи на потреби в інформації русинської громади.

Ключові слова: Підкарпатська Русь, русини, товариство «Просвіта», Общество імені А. Духновича, інформаційний вплив, пропаганда, переконання, маніпуляція, навіювання, дезінформація.

Пропагандистская конкуренция общества «Просвита» и Общества имени А. Духновича за русинскую аудиторию Подкарпатской Руси в межвоенный период

О.Н. Куцкая

Национальная академия сухопутных войск
им. гетмана П. Сагайдачного
Украина, 79026, г. Львов, ул. Героев Майдана, 32
E-mail: kutska_o@yahoo.com

Авторское резюме

Анализируется информационная деятельность среди русинского населения Подкарпатской Руси общества «Просвита» и Общества имени А. Духновича в межвоенный период. За исходную точку был взят современный взгляд на ведение пропагандистского воздействия, а именно: кто? на кого? какими методами и средствами? Установлено, что оба общества были сходными по структуре. Их членами стали представители интеллигенции с украинофильскими и русофильскими взглядами соответственно. К ним также присоединились представители эмиграции и местное население. При выяснении характеристик русинской аудитории обнаружено, что, во-первых, образовательный уровень большинства населения края был довольно низким. Во-вторых, многие из жителей Подкарпатской Руси не могли определиться как с собственной этнической идентификацией себя как русинов, так и с религиозной принадлежностью. Определено, что основными формами донесения информации были печатные издания, устная передача и радиовещание. Чаще всего общества использовали полиграфические средства донесения агитации, поскольку они были

самыми доступными для изготовления. Достаточно продуктивным оказалось устное вещание, т. к. оно не требовало значительных денежных затрат. Радио применялось довольно ограниченно из-за отсутствия аппаратуры для приёма. Авторский взгляд на методы пропагандистского воздействия сформирован путём анализа содержания отдельных эпизодов, информационных и наглядных материалов того времени об общественно-политической жизни Карпатской Руси и деятельности общества «Просвита» и Общества имени А. Духновича. Среди них убеждение, внушение, манипуляция и дезинформация. Однако считаем, что об их применении можно говорить лишь условно, поскольку тогда техники ведения пропаганды в современном её понимании ещё не было. А представители исследуемых нами обществ действовали, ориентируясь на личное понимание способов агитации и реагируя на потребности в информации русинской общины.

Ключевые слова: Подкарпатская Русь, русины, общество «Просвита», Общество имени А. Духновича, информационное влияние, пропаганда, убеждение, манипуляция, внушение, дезинформация.

Propaganda competition between “Prosvita” and The A. Dukhnovych Society for the Rusinian audience of Subcarpathian Rus during the interwar period

O.M. Kutska

Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy

Ukraine, 79026, Lviv, 32 Heroiv Maidanu Street

E-mail: kutska_o@yahoo.com

Abstract

This article analyzes the informational activity of two societies – “Prosvita” (Eng. Enlightenment) and The A. Dukhnovych Society among Rusinian population of Subcarpathian Rus using modern approaches to the propaganda analysis, which implies answering the questions of who, whom on, what methods and forms are used. In particular, it has been found out that both societies had similar structures, with their members being representatives of intelligentsia with Ukrainophile and Russophile views respectively. They were also joined by the representatives of emigration and local population. The Rusinian audience had a relatively low educational level, and many residents of Subcarpathian Rus could not make up their minds whether they

were of Rusinian ethnicity and what religion they practiced. The main forms of informing were printed press, oral transmission and radio broadcasting. Most often, the societies used polygraphic means of propaganda, since they were the easiest to produce. Oral transmission also proved quite productive, since it did not require significant expenditures. Radio was of limited application due to lack of receiving equipment. The author's perspective of the propaganda methods has been formed through the analysis of individual episodes, informational and visual materials about the social and political life of Carpathian Rus and the activities of "Prosvita" and The A. Dukhnovich Society. Among the most popular methods were persuasion, suggestion, manipulation, and disinformation. However, it is possible to speak about their application only conditionally, since there was no propaganda technique in its modern understanding. The representatives of the societies under analysis acted out of their personal understanding of campaigning methods and responding to the information needs of the Rusin community.

Keywords: Subcarpathian Rus, Rusins, "Prosvita", The A. Dukhnovich Society, informational influence, propaganda, persuasion, manipulation, suggestion, misinformation.

Сьогодні пропаганда є дієвим інструментом реалізації суспільно-політичних цілей. За багато років відпрацьовано велику кількість практик формування шляхів комунікативної взаємодії, прийомів впливу на соціальні групи та індивідів, шляхів консолідації або розмежування суспільства. За її допомогою можна отримати перевагу над опонентом.

Отже, обрана тема дослідження становить інтерес, по-перше, як історичний приклад ведення інформаційно-психологічного протистояння. На думку українського спеціаліста в галузі комунікативних технологій та інформаційних війн Г. Почепцова, «Перша світова війна принесла низку дуже важливих технологій впливу на масову свідомість, тому її можна вважати точкою відліку сучасного розвитку цього напрямку» [28: 512]. Другим мотивом для аналізу запропонованої теми є діяльність на території сучасної України Закарпатського обласного об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Т. Шевченка (з 1990 р.) та Закарпатського обласного науково-культурологічного товариства імені Олександра Духновича (з 1994 р.), які позиціонують себе як наступники діяльності, відповідно, громадського товариства «Просвіта» (1868–1939 рр.) та культурно-просвітницького Общества имени А. Духновича (1923–1940 рр.). Третім фактором на користь цього дослідження є Всеукраїнський перепис населення 2001 р., який показав, що за офіційною статистикою на Закарпатті мешкає 10 090 осіб, які ідентифікують себе як русини [24: 63].

З огляду на вищезазначене, цікавою є взаємна комунікація та інформаційна діяльність цих організацій із завоювання аудиторії Підкарпатської Русі у міжвоєнний період. Звичайно, історія не може давати прямих рекомендацій, проте незаперечним є й те, що чим більше ми знаємо про застосування пропаганди в минулому, тим краще розумітимемо ці процеси сьогодні.

Пропагандистську конкуренцію товариства «Просвіта» та Общества имени А. Духновича за прихильне ставлення русинів Підкарпатської Русі у 1918–1939 рр. пропонуємо проаналізувати з точки зору сучасних поглядів на ведення інформаційно-психологічного впливу (не приймаючи бік жодної з обраних для дослідження організацій). При цьому за відправну точку обираємо дослідження за наступними показниками: джерело впливу (обрані товариства), аудиторія впливу (русини Підкарпатської Русі), методи та форми донесення інформації.

На початку варто підкреслити, що з лібералізацією політичного режиму за часів входження Підкарпатської Русі до Чехословаччини в середовищі спочатку інтелігенції, а згодом й усього населення починають формуватися численні громадські організації. Деякі з них проіснували протягом усього міжвоєнного періоду, інші зникли невдовзі після реєстрації. Наприклад, український історик І. Ліхтей так описує тогочасні події: «Громадсько-суспільні процеси на Закарпатті 20-х років були надзвичайно складними й динамічними <...> в один клубок склалися питання національної самоідентифікації, мовної приналежності та боротьби за реальну автономію, остаточне розв'язання проблеми державно-правового визначення» [21: 22].

Характеристика джерела впливу. Найбільш впливовими у питанні культурного розвитку, ідентифікації та життєдіяльності русинів стали дві організації: проукраїнське товариство «Просвіта» (створене у 1920 р.) та проросійське Общество имени А. Духновича (існувало від 1923 р.). Перше, крім частини інтелігенції, об'єднувало й значні верстви селянства та лісників [21: 21], друге гуртувало інтелігенцію, службовців, частину селянства і робітників, що стояли на позиціях русофільства [21: 22; 13: 48]. Обидві течії суттєво посилилися завдяки повоєнній еміграції. Перша – вояками УГА та армії УНР, а в другій знайшли велике поле для своєї діяльності білогвардійці [20]. Чеський історик-україніст Д. Свобода з приводу цього наводить наступні рядки із газети «Tribuna»: «...цікаве свідчення про “еру золотошукачів” на теренах чехословацького Підкарпаття: <...> до Праги місяць тому (тобто наприкінці 1919 р. – О.К.) прибуло кілька людей з Галичини або Росії, що займалися агітацією поміж карпатського люду» [32: 13].

Проте варто наголосити, що політичні та культурні діячі Підкарпатської Русі, належно оцінюючи активну допомогу від емігрантів,

не вбачали у них своїх керівників, а позиціонували їх як ідейних натхненників. Для прикладу наведемо думку Є. Сабова на Других загальних зборах Общества имени А. Духновича (28 грудня 1923 р.): «...нашими справами управляти повинні ми, тутешні уродженці, але наших братів <...> ми приймаємо з радісним серцем і дякуємо за це, однак цілком керувати нашими справами ми ніколи не допустимо» [12: 16].

При порівнянні головних цілей обох організацій простежуємо подібність у їх формулюванні. Так, згідно зі статутом товариства «Просвіта», головною метою його роботи було «культурне й економічне піднесення підкарпатсько-руського народу, передусім виховання його в моральнім і патріотичнім дусі». Водночас основною метою Общества имени А. Духновича визначено культурний розвиток «русского народа», його виховання в моральному і патріотичному дусі [38]. Цікаву особливість підмітив український дослідник Ю. Ладжун, який зазначає, що, використовуючи однакові матеріали, просвітяни і послідовники О. Духновича доходили до різних висновків. Просвітяни намагалися довести та обґрунтувати належність русинського населення Підкарпатської Русі до української нації. Їх опоненти, не заперечуючи спорідненість населення з «малоросами», обґрунтовували його належність до «русского народа» [19: 26; 13: 49]. Отже, зазначає Ю. Ладжун, обидва товариства вели постійне інформаційне протиставлення, оскільки орієнтувалися на різні моделі національної ідентичності та національної приналежності корінного населення краю [19: 23].

Організаційна структура обох досліджуваних товариств була доволі схожою. Зокрема, їхні управління складалися з трьох органів: найвищим із них, як в Обществе имени А. Духновича, так й у товаристві «Просвіта», були Загальні збори; виконавчим органом у першому було Центральне правління, а в другому – Головний відділ (або Правління товариства, або ж Центральня) [35: 31; 37: 85–86; 41: 9, 12]. Третім органом, на який покладалося завдання з контролю, у першому із зазначених товариств була Ревізійна комісія [41: 16]. Водночас зустрічаємо такі відомості щодо товариства «Просвіта» у роботі українського історика І. Стряпка: «Довгий час обговорювалася можливість створити спеціальну посаду – ревизора, або принаймні найняти на короткий час когось, щоб перевірити стан філій та читальень» [35: 34]. Такий посадовець з'явився у 1920 р. [35: 31].

Центральні керівництва обох організацій мали право в межах статутів створювати комісії та секції (за галузями культурно-національного життя). Так, у товаристві «Просвіта» діяли такі комісії: видавнича, театральна, літературно-наукова, організаційна, музична,

економічна, музейно-бібліотечна, комісія побороювання алкоголізму [35: 31], а в Обществі имени А. Духновича працювали наступні секції: науково-літературна, організаційно-просвітницька, видавнича, театральна, музична, хорова, союз російських жінок, архівна, спортивна, пожежна [41: 16–17].

Нижчими за рівнем у «Просвіті» були філії у повітах, а в Обществі имени А. Духновича – окружні відділи, які перш за все відповідали за діяльність читалень певного округу [12: 38–39; 35: 31; 41: 38–39].

Найнижчою ланкою у структурі обох організацій були читальні. Вони засновувалися в селах для згуртування селянських мас, залучення їх до культурного розвитку і господарської праці, формування національної свідомості. При читальнях нерідко діяли різного роду гуртки, бібліотеки тощо, проводились лекції та бесіди [29: 16–26; 13: 54].

Кількість читалень від обох організацій з роками збільшувалась. Наприклад, в середині 1930-х рр. Общество имени А. Духновича вже мало 315 громадських читалень (21 тис. постійних членів), у той час товариство «Просвіта» керувало 223 читальнями (близько 15 тис. осіб). Як підкреслює білоруський історик К. Шевченко, «ці цифри свідчать про колосальний прогрес українофільської течії, враховуючи, що спочатку українська самоідентифікація була практично невідома місцевому русинському населенню» [43: 288].

Підсумовуючи, наголосимо, що, на нашу думку, така кількість читалень дозволяла на належному рівні охопити інформаційним впливом значну кількість русинської аудиторії, проте їхня розпорошеність створювала й певні проблеми. Зокрема, щодо діяльності читалень «Просвіти» історик І.О. Стряпко зазначає: «... оскільки низові структури – читальні – створювалися на всій території Підкарпатської Русі, часто зв'язок між ними та Централлю ускладнювався відстанню й відсутністю ефективних засобів зв'язку» [37: 87].

Окреслення та характеристика аудиторії, на яку чинився пропагандистський вплив. Оскільки як товариство «Просвіта», так і Общество имени А. Духновича змагалися за поширення своїх ідеологічних програм серед населення, для нашого дослідження вкрай важливим є уточнення адресата, на якого вони спрямовували інформацію. При цьому зауважимо, що територія Підкарпатської Русі за одними даними становила 12 753 км² [27: 13], за другими – 12 617 км² [25], а за третіми – 12 740 км² [16: 57]. Загальна кількість населення краю складала, за різними джерелами, 604 593 [25], 604 522 [7], 604 595 [16: 57] осіб. Оскільки нас цікавить власне русинська аудиторія, вважаємо за доцільне визначитися з цифровими показниками її чисельності, відомості про які надані за різні роки. Зокрема, станом

на 1920 р. русинів налічувалось 575 000 осіб [16: 57], а за іншим джерелом – 320 648 [7]; у 1921 р. – 535 200 [22], а в інших дослідженнях зазначено 461 849 осіб [15; 42: 103], тоді як у 1930 р. вже 549 169 [15] та 446 916 чол. [22].

Отже, на сьогодні досить важко визначитися із кількісною характеристикою тієї русинської аудиторії, яка була охоплена інформаційним впливом товариства «Просвіта» та Общества имени А. Духновича. Проте у будь-якому випадку вищенаведені цифри доводять, що етнічні русини становили незаперечну більшість у порівнянні з іншими національностями краю.

При проведенні будь-якої пропагандистської кампанії враховується не лише кількісний склад аудиторії впливу, але й якісний, оцінити який нам допоміг аналіз соціальної стратифікації.

При цьому зауважимо, що Підкарпатська Русь з усіх земель Чехословацької Республіки була найбільш економічно й культурно відсталою [39: 28; 42: 141]. На противагу іншим частинам Європи, де етнічні групи значною мірою асоціювалися з певними професіями та соціально-економічним становищем, більшість її населення займалася сільським господарством та промислами, пов'язаними з лісництвом [23]. У «Календарі Українського народного союзу» зазначено, що «сільського населення є 60 %, тобто приблизно 400 000, рільників» [16: 57]. Так, зустрічаємо наступні рядки у рефераті студента Української господарчої академії в Подєбрадах О. Кіцери (станом на кінець 1922 р.): «Селянин Підкарпатської України є побільший части аналь-фабетом, утисненим бувшим мадярським урядовцем, жидом, попом і учителем. Ще в 1920 р. можна було помітити остатки кріпацтва» [20]. Вага промисловості в економіці краю становила лише 2 % [2: 81]. Тому погоджуємося з думкою вже згаданого Д. Свободи: «Необхідно було попроситися з уявленнями, що народні маси керувались би якимись політичними симпатіями або русофільськими, українофільськими чи чехофільськими традиціями. Для них вирішальним моментом були їхні матеріальні потреби» [32: 13].

Поряд із зубожінням Карпатської Русі варто відзначити й низький рівень освіти мешканців краю. За свідченням керівника шкільного реферату (орган Міністерства освіти Чехословаччини, що відповідав за освіту у Підкарпатській Русі) Й. Пешека, понад 70 % населення Підкарпатської Русі станом на кінець 1919 р. не вміло читати і писати [36: 131]. Згодом картина дещо покращується. Так, за переписом від січня 1921 р. 32,13 % населення вміли писати і читати русинською мовою, 50,22 % людей вміли читати і писати угорською, а решта були неписьменними [7]. А наприкінці 30-х рр. XX ст. таких, що не вміли писати й читати, серед молоді шкільного віку було не більше 10 %, а

серед дорослого населення – до 27 %. Проте, неписьменність все ще залишалася масовим явищем [45: 61].

Окремі дослідники вбачають у такому стані справ психолого-педагогічні передумови неписьменності: низький рівень самосвідомості населення краю та відсутність мотивації до навчання, здебільшого пов'язана із нерозумінням значення освіти в житті та й неспроможністю сприймати навчання на чужій мові [45: 58]. Ймовірно, вищезазначені характеристики більшої частини населення певним чином обмежували й їхню політичну активність, зокрема, можливість вплинути на політичну систему, урядову політику тощо. Так, історик О.Ф. Яцина охарактеризувала ситуацію таким чином: «Українське населення Підкарпатської Русі ніколи не мало відношення до керування ні громадським, ні релігійним, ні політичним, ні культурним життям свого краю, тому що ніколи не жило національним життям вільного народу» [45: 58]. Ще гострішим було судження Д. Свободи: «Русинський народ був з політичної точки зору аморфною масою» [32].

Тому, безсумнівно, культурно-масова робота обох товариств давала свої результати, оскільки з часом «зменшення кількості неграмотних серед дорослого населення позитивно впливало на формування нового соціального прошарку на селі – сільської інтелігенції. Освічене селянство поповнювало ряди членів культурно-освітніх рухів, ставало до просвітницької праці» [45: 62]. А на думку І.О. Стряпка, «Діячі-просвітяни дуже швидко усвідомили зв'язок між національною ідеєю, формуванням патріотичних устремлінь та шкільною освітою» [37: 186].

Досліджуючи потенційну аудиторію пропагандистського впливу Підкарпатської Русі, не можна оминати увагою ще один соціальний прошарок – інтелігенцію. Щодо цієї категорії зустрічаємо наступні відомості: «...інтелігенція, як провідна верства суспільства, була фактично відсутня, або занадто сильно асимільована угорцями. Прогорськи налаштована інтелігенція не підтримувала встановлення чехословацької влади, а багато її представників емігрувало. Ті ж, хто залишився, склали опозицію владі. Лише частина греко-католицьких священників, які відігравали роль інтелігенції, підтримала входження Підкарпатської Русі до складу Чехословаччини» [19: 92]. У кількісних показниках, на думку окремих дослідників, це виражалось таким чином: «На Закарпатті нараховувалось 4 693 представники інтелігенції. З них 1 170 працювали в народній освіті» [37: 66]. За спогадами відомого в міжвоєнній Підкарпатській Русі громадського діяча А. Штефана, «...потенційними русинами в рядах інтелігенції були майже виключно греко-католицькі священники, і то менше ніж 20 % з них. <...> Решта місцеві інтелігенти, які належали до 80 % більшості...» [14: 105].

При цьому дослідник І.О. Стряпко констатує, що більшість представників підкарпатської інтелігенції не дуже охоче займалася культурно-просвітницькою роботою, яка вимагала бажання, самовіддачі та використання вільного часу й не завжди давала швидкий результат [35: 32].

Аналізуючи населення Підкарпатської Русі як об'єкт впливу пропаганди, важливо враховувати його релігійну самоідентифікацію. Щодо кількості вірян греко-католицької і православної церков на межі 1920–1921 рр. зустрічаємо у дослідників такі оцінки: коло 500 тис. [9] та 60 977 осіб [8: 12] відповідно. За окремими даними, близько третини карпаторусинського населення «навернулися» від греко-католицької віри до православної [23]. При цьому варто наголосити, що найбільше протистояло переходу до греко-католицької церкви бідне селянство. Інтелігенція та духовенство не брали участі у цьому процесі. На підтвердження наведемо висновок Ю. Данильця: «...освітній рівень православного духовенства у порівнянні з греко-католицьким був нижчим, що надавало православному рухові селянського характеру» [8: 12]. Поряд із цим, на нашу думку, можна відзначити низький рівень релігійної обізнаності і брак свідомої самоідентифікації серед простих мешканців Підкарпатської Русі. На підтвердження наведемо рядки з листа одного з читачів до редакції «Благовѣстника» (1935 р.): «Я на свої вуха чув, як священник у неділю сказав, що ми не є православні, бо православні то є схизматики (відступники від віри), які баламутять нас. А потім він же на проповіді співав: “святѣйшаго вселенскаго... додає: и всѣх вас православных христіян... и в ектеніѣ просить: “за вся православныя христіяны”. Відповідно автор листа просив роз'яснити: “Чи ми православні, чи ні?”» [14: 116].

Безперечно, різні конфесії були залучені у поширення не лише християнського вчення, а й певних ідеологічних візій серед мешканців краю. Клірики подекуди включали до проповідей політичні ідеї, а також брали участь у культурно-політичному житті своєї пастви, тим самим безпосередньо чи опосередковано впливаючи на формування етнонаціональної ідентичності русинів [14: 249]. При цьому слід підкреслити визначну позитивну роль духовенства (незалежно від віросповідання) у питанні підвищення рівня освіти серед мешканців Підкарпатської Русі. Зокрема, представники духовенства, відповідаючи на виклики часу, активно залучилися до формування, насамперед, нової генерації вчителів, робили значний внесок у подолання неписьменності. Майже в кожному населеному пункті, де діяли осередки педагогічних фахових організацій (серед яких Учительское товарищество Подкарпатскоѣ Руси, Педагогічне товариство Подкарпатской Руси, «Шкільна матка русинів», Народоцевцьке учительське

товариство), представники духовенства різних конфесій входили до їхнього складу. Основними напрямками роботи релігійних діячів на культурно-виховній ниві були педагогічна діяльність, організація курсів підвищення педагогічної кваліфікації, видавнича діяльність, організація та проведення різнопланових заходів, формування бібліотечних фондів, меценатство тощо [14: 89; 44: 11].

Методи пропагандистської роботи. Серед методів здійснення пропагандистського впливу варто розглянути техніку **переконання**, яка ґрунтувалася на донесенні до аудиторії певних логічних аргументів на користь того чи іншого факту, події, питання тощо [17: 245]. Зважаючи на проведений нами аналіз потенційної аудиторії впливу, схиляємося до висновку, що інтерференція була спрямована, в першу чергу, на інтелігенцію краю. Це зумовлено тим, що саме вона мала інтелектуально-пізнавальний потенціал для сприйняття аналітичної інформації.

Яскравим прикладом реалізації прийомів переконання на практиці може слугувати дискусія між товариством «Просвіта» та Обществом имени А. Духновича стосовно національної приналежності русинського населення. На думку українського історика Ю. Ладжуна, вона «призвела до того, що її учасники почали науково досліджувати Підкарпатську Русь (історію, мову, культуру), збирати матеріал для обґрунтування своїх поглядів. <...> Вчені зробили все для того, щоб ці знання стали відомими та доступними для широкого загалу» [19: 23–24].

Цікавим є те, що дослідники обох організацій доходили до різних висновків. Так, зокрема, послідовники Олександра Духновича, переконуючи русинське населення краю, що вони належать до «гілки російського народу», наводили різноманітні підтвердження цієї спорідненості. Білоруський історик К. Шевченко зазначає, що «русофіли Підкарпаття постійно наголошували, що в створенні і розвитку російської літературної мови і літератури брали участь не тільки великороси, але й всі інші «гілки російського народу», в особі малоросів і білорусів, і що російська мова є одним з «найголовніших досягнень російської культури»» [43: 276]. Ідею національно-культурної єдності русинів з російським народом підтримував й російський вчений Ф. Арістов, підкреслюючи це у праці «Карпато-русские писатели» [1]. Зі свого боку просвітяни, вивчаючи давні літературні пам'ятки, дійшли висновку, що «вони писані мовою близькою до народної та вказують на жваві культурні взаємини між Підкарпатською Руссю та іншими українськими землями, передусім – Галичиною». А отже, населення Підкарпаття й Галичини творило єдину культурну спільноту [19: 24]. Як приклади таких наукових дискусій наведемо праці лінгвіста-русофіла Г. Геровського («Язык Подкарпатской Руси», 1934 р. (перевидання

1995 р.) та українського мовознавця І. Панькевича («Українські говори Підкарпатської Русі», 1938 р.) [6; 26].

Другим методом впливу, про який варто згадати, є навіювання. Воно апелює не до розуму, а до підсвідомості [17: 270]. Це, наприклад, простежується у доволі вільній інтерпретації термінів у мовному питанні. Чеська адміністрація визнавала низьким культурний і освітній рівень населення краю. Тому у «Генеральному статуті для організації й адміністрації Підкарпатської Русі, приєднаної Паризькою конференцією до Чехословацької Республіки» (ухвалений на засіданні Ради міністрів Чехословаччини 7 листопада 1919 р., проголошений в Ужгороді 18 листопада 1919 р.) визначено, що «народна мова» буде мовою навчання й урядування [37: 167]. Як зазначає український історик І.О. Стряпко, «русофіли на противагу термінові “народна мова” дуже скоро висунули інший – “літературна мова”». Згідно з цією теорією, місцеві говірки є «народною мовою», але поряд із нею існує літературна (російська) мова – мова освічених людей, інтелігенції, аристократії [37: 172]. Отже відбувалося навіювання, що спілкування літературною, а не місцевою мовою певним чином наближає людину до прогресивного соціокультурного співтовариства.

При застосуванні непрямого (здебільшого візуально-слухового) навіювання відбувається вплив на емоційний стан людини. І тут, на нашу думку, яскравими прикладами можуть слугувати масові заходи, які проводили товариства: мітинги, святкування, зібрання, виступи хорів та театралізовані дійства, відкриття пам'ятників тощо. За твердженням вже згаданого І.О. Стряпка: «Кожний масовий захід, організований та проведений у 20–30-х рр. XX ст., мав елементи театралізованого дійства. Як правило, організатори заходів влаштовували їх таким чином, щоб захопити, зацікавити та привернути увагу якомога більшої кількості людей» [37: 157]. При цьому важливим був не зміст сказаного, а спосіб виголошення промов, яскравість урочистостей, масовість заходу. Все це підживлювало людей позитивним настроєм, ейфорією від побаченого, демонструвало у їхній свідомості політичну привабливість того чи іншого товариства, виробляло позитивне ставлення до його лідерів і, таким чином, підсвідомо формувало бажання належати до цієї когорти людей.

До невербального навіювання можна віднести й основні символи, якими послуговувалися товариства. Зокрема, проукраїнський напрям обрав прапор синьо-жовтий, а проросійський – біло-синьо-червоний (який члени Общества имени А. Духновича вважали загальнослов'янським прапором) [34]. Для прикладу наведемо слова одного з організаторів згаданого товариства, С. Фенцика щодо стягу «Просвіти»: «...ми, звичайно, не могли дивитись байдуже на

бажання деяких осіб знову нагадати нам Габсбурзьку монархію і той знаменитий подарунок 1849 року, який сьогодні знаходиться у Народному домі у Львові і складається з синє-жовтих кольорів, прапор, який мати Франца Йосипа прислала у подарунок галичанам і який став знаком ненависті до всього російського» [12: 28]. Тобто через символіку проводилися історичні паралелі, які могли мати негативні конотації для сучасників.

Ще один метод впливу, зауважений нами під час аналізу діяльності товариств, – це **маніпуляція**. Вона працює шляхом прихованого нав'язування людям певних думок, формуючи у них емоційне і практичне ставлення до того чи іншого питання [17: 316]. Тут слід враховувати, що чим менше освічені люди, тим легше ними маніпулювати. Як приклад такого впливу можна навести голосування русинів при обранні підручника для навчання між граматиками І. Панькевича (члена товариства «Просвіта») і Є. Сабова (представника Общества имени А. Духновича), яке відбулося у вересні 1937 р. Як зазначає І.О. Стряпко: «Ще до голосування почалися різноманітні махінації. Першніж відбулося голосування, підручник І. Панькевича був схарактеризований як малоруський (український), а Є. Сабова – як руський» [37: 163]. Зважаючи на те, що переважна кількість батьків сама не мала освіти, а рішення приймали із позиції самоідентифікації себе як «руські», вибором більшості стала «Русская грамматика» Є. Сабова.

Іншим способом маніпуляції є нав'язування аудиторії певних негативних стереотипів про своїх опонентів. Яскравим прикладом такого впливу вбачаємо події 1 червня 1930 р., коли на голову Общества имени А. Духновича Є. Сабова під час святкування в Ужгороді Дня російської культури було вчинено замах. Як бачимо з наявних публікацій, безпосереднім виконавцем його став Ф. Тацинець – учень 3-го року церковного учительського інституту [30], а організатором або ж ідейним побудителем – С. Новаківська, емігрантка з Галичини, викладач ужгородської гімназії [43: 292]. За окремими свідченнями, на суді «Новаківська визнала, що за допомогою цього атентату планувала підняти у русинів краю націоналістичний рух проти русифікації українського Підкарпаття. Проте, на думку представників русофільського напрямку, теракт тільки посилив в Підкарпатській Русі антигалицький синдром». На тлі обурення серед членів Общества имени А. Духновича з'являються й досить різкі заяви з цього приводу: «У неділю 1 червня дозріла сімба і принесла свої жажливі плоди! У неділю на декана стріляв не протестант, лютеранин чи православний, а учень греко-католицького учительського семінару, веденого греко-католицьким священником» [33: 14].

На звинувачення просвітяни відповідали наступним чином: «Замах <...> все, ще не повністю розслідуваний... Ясно лише те, що провокації, якими організатори з'їзду духновців ображали наш народний напрям <...> стали головною причиною, що викликала нервозність з обох сторін» [43: 293].

Отже, з одного боку, можна цей факт оцінити як залякування опонентів ідейної боротьби (що також є формою психологічного впливу). Зокрема, говорилося про те, що це був акт із низки запланованих терористичних дій, адже вищезазначений студент був членом воєнної організації молоді і до його намірів входив ще один замах – на делегата російського культурного товариства ім. Качковського у Галиччині М. Барановського [30].

З іншого – ця подія стала підґрунтям для звинувачень у роздмухуванні внутрішньої ворожнечі. Так, у «Декларації культурних і національних прав карпаторуського народу», оприлюдненої на сторінках журналу Общества имени А.Духновича «Карпатський світ» (1931 р.), зустрічаємо наступні рядки: «Виховання кадрів українствуючих вчителів, а тим самим і заохочування українізації школи і населення в даний час торкнулося вже нашого сімейного благополуччя. Діти повстали проти батьків. З цим ми змиритись не можемо ...» [10: 1209]. Викладач української мови та літератури Закарпатської академії мистецтв А. Ребрик висловив з цього приводу таке своє бачення: «“Русины-угророси-автохтони” у мовно-языковий боротьбі великої ролі не грали, а люди “українського” і “руського” напрямів, особливо молодь, взаємно ненавиділись, висміювались, ображались» [31].

Не можна оминати увагою й такий метод інформаційно-психологічного впливу, як **дезінформація**. Варто звернути увагу, що використовувані для дезінформації факти не обов'язково були цілком неправдивими, скоріше перебільшували або применшували значення певних подій, перекручували інформацію тощо [17: 304]. Зокрема, приклад з цієї категорії наводить тогочасний український діяч А. Волошин: «...випущено друком протоколи для розв'язування читалень “Просвіти” і розіслано агентам з інструкціями дурити людей, що “Просвіта” зліквідована властею і що “Общество Духновича” має право перебрати весь маєток читалень “Просвіти”» [4]. Просвітяни, своєю чергою, намагалися перешкоджати створенню та поширенню читалень, які були організовані Обществом имени А. Духновича. Показовим є свідчення В. Шандора, який описує, як просвітяни у с. Баранинці масово записалися до русофільської читальні, а потім оголосили про її ліквідацію [37: 105].

Засоби поширення інформації. Зважаючи на хронологічні межі нашого дослідження, такими були усне мовлення, вплив через друковані видання та радіо.

Ведучи мову про перший із зазначених засобів, варто вказати на факт випуску обома товариствами чималої кількості різноманітних публікацій, серед яких, насамперед, слід згадати:

- Підручники. Так, під егідою «Просвіти», наприклад, В. Бірчак всього за один 1922 р. підготував й видав три навчальні посібники, серед яких «Руська читанка». Відомою є й руська граматики І. Панькевича. Серед навчальних видань Общества имени А. Духновича, для прикладу, назвемо «Граматику російської мови», «Нариси літературної діяльності і освіти карпаторусів» [37: 131, 179], читанку П. Федора «Народная школа» [18: 129];

- Брошури. Так, серед просвітянських робіт, насамперед, згадаємо праці В. Пачовського «Що таке просвіта?», М. Зоркого «Суперечка про мову», А. Волошина «Пам'яті Александра Духновича». Комплекс навчальних матеріалів з питання національного самовизначення «Просвіти» подано у брошурі «Іжака» під назвою «Українець чи руський. Лекції для народа» [37: 34–35]. В Обществе имени А. Духновича відомою є праця П. Федора «Короткий нарис діяльності А. Добрянського», «Нариси карпаторуської літератури з другої половини XIX століття» [18: 130];

- Періодичні видання. У період 1919–1938 рр. у Підкарпатській Русі налічувалося понад 180 періодичних видань, з них 126 виходили українською, російською мовами і місцевими діалектами, 51 – мовою національних меншин [3: 96]. Для прикладу, товариство «Просвіта» разом з іншими організаціями українського напрямку видавали журнали «Віночок для підкарпатських діточок», «Наш рідний край», альманах письменників «Трембіта», «Пчілка», щорічні календарі «Просвіти» та газети «Українське слово» і «Світло» [37: 207–278]. За підтримки Общества имени А. Духновича виходили журнали «Карпатський світ», «Руський народний календар», «Русин» та газети «Руське слово», «Наш карпаторуський голос», «Наш шлях» [18: 129];

- Листівки. Наприклад, 29 квітня 1920 р. товариство «Просвіта» вирішило провести свої Установчі збори як велике народне свято. З цієї нагоди було випущено спеціальні листівки, які поширювалися по всій Підкарпатській Русі. У них зазначалось: «Пам'ятайте на день 29 квітня, на той день весни в Підкарпатській Русі. Най не буде жодного села, жодного міста, з котрого не прибув би хоча б один делегат, щоби привітати те молоде товариство від своїх братів та сестер. Поширюйте той поклик і передавайте його від села до села, від хати до хати, від рук до рук» [37: 76].

Опоненти «Просвіти» також скористалися листівками як засобом з рекламування своєї діяльності. Зокрема, відповідно до протоколу ювілейних урочистостей, пов'язаних з 70-річчям від дня народження

голови Общества имени А.Духновича Є. Сабова, з нагоди Дня російської культури та Сьомих загальних зборів цієї культурно-просвітньої організації в Ужгороді (2 червня 1929 р.) летючки з гаслами і вітаннями були скинуті з аероплану. На них були віддруковані витяги з віршів карпаторуських і слов'янських поетів та різноманітні гасла: «Русская культура сокровищница всего русского народа», «Да живет славянское братство въ нашей республикѣ!», «Славимъ славно Славу славовъ славныхъ» [11: 5–6].

Слід підкреслити, що лейтмотивом друкованих видань було як мінімум поінформувати та зацікавити читача, а стратегічно – схилити громадськість на свій бік. Чимало з них ставали складовою частиною полеміки двох товариств щодо мови, історії та подальшого розвитку Підкарпатської Русі.

При цьому варто відзначити, що при формуванні видань враховувалися особливості цільової аудиторії. Зокрема, зустрічаємо наступні слова із доповіді члена центрального правління Общества имени А.Духновича, шкільного інспектора на пенсії І. Полівки: «Відносно предмета та змісту або обсягу творів, нам потрібно враховувати ту обставину, що наш народ не привчений до читання великих книг, навіть якщо вони цікаві і корисні, у нього до довгого читання немає терплячості і, відверто кажучи, навіть часу, а до того ж більша книга занадто дорога для нього» [12: 30]. Він же зазначає, що «доцільніше складати короткі брошури по різних питаннях і галузях науки. Одна така сторінка займала б 16 сторінок величини звичайної книги, містила б 3–4 статті...», вони повинні бути написані «легким для читання стилем, в текстах ж по можливості має бути побільше ілюстрацій» [12: 30].

Підсумовуючи аналіз використання товариствами друкованої продукції для інформування населення, зазначимо, що ними було враховано такі її важливі особливості, як різноманіття видів, наочність, здатність впливати на аудиторію за інтересами.

Поряд із поліграфічною формою агітаційних матеріалів використовувалося усне мовлення. Воно мало низку переваг: не вимагало значних капіталовкладень, було більш мобільним і не потребувало особливих технічних засобів. Усне мовлення, використовуване обома організаціями умовно можна поділити на два види: особисте спілкування членів товариств із населенням та радіомовлення.

Усна інформація (промови, лекції, бесіди тощо), яка надходила від членів товариств, була найбільш поширеною формою пропагандистської роботи. Ці заходи проводились як з метою поширення ідеології товариств, так і з загальнопізнавальними цілями (наприклад, про розвиток бджільництва, скотарства, виноградарства тощо). Чимало лекцій та бесід стосувалося історії та культури русинського народу,

мовної чи релігійної належності. Серед них були як заплановані лекційні заходи за певною, визначеною центральним керівництвом товариств тематикою, так і додаткове інформування перед проведенням, наприклад, курсів для неписьмених [12: 29–31; 37: 89, 101, 132, 158, 230]. Для прикладу можна навести рядки з лекції на тему «Общество Духновича и русскія женщины», яка була прочитана у березні 1925 р.: «І деякі наші поети оспівували хвалу російським жінкам; у глибоко чуттєвих віршах звертаються до їх старанності, до їх шляхетної душі, закликають допомагати національній справі та зі смутком дорікають їм за байдужість до їх патріотичного обов'язку» [5: 11].

До найвідоміших інформаційних брошур, які поширювало товариство «Просвіта», вартує віднести цілий цикл лекцій «Іжака» під назвою «Українець чи русскій. Лекції для народу», на сторінках якого здебільшого містились тлумачення походження русинів, їхньої мови та взаємозв'язку з українським народом. Зокрема, у першій частині цього видання, підсумовуючи інформацію про появу русинів в межах Підкарпатської Русі, зазначено: «Оці історичні факти дуже виразно говорять нам, русинам Підкарпаття, про наше походження з українського народу. <...> Коли всі русини за границями звуть себе українцями, то і всі ми маємо прийняти ту назву за свою» [40: 6]. А в післяслові другої частини міститься наступний заклик: «Всі, хто любить наше рідне слово, поширюйте й читайте цю книжку та дайте прочитати й іншим» [40: 87].

Ще одним майданчиком поширення усної інформації були збори. Тут ми маємо, в першу чергу, на увазі не установчі чи щорічні загальні скликання членів товариств, а зібрання з приводу якоїсь події (наприклад, святкування), на які залучалось широке коло громадян. На них виступали провідні діячі товариств, письменники, містяни. З точки зору проведення сучасної інформаційної кампанії тодішні збори, мітинги, відкриття пам'ятників чи урочиста хода мали на меті популяризувати культуру русинського народу, поширити у маси відповідно українофільську чи русофільську ідеологію, згуртувати довкола себе ще більше прибічників, довести протилежному табору свою життєздатність і силу впливу у краю. Для прикладу можна навести урочистості на честь О. Духновича в Ужгороді, до дня народження композитора Б. Сметани, до ювілею приєднання Підкарпатської Русі до Чехословацької Республіки, до 60-річчя Товариства св. Василя Великого або відкриття «Просвітою» Народного дому чи таборування пластунів [12: 61–76; 37: 99, 162].

Іншим способом донесення усної інформації було радіомовлення. Проте, оцінити стан його впливу на окресленій території є досить проблематично. Це зумовлено наступними чинниками: по-перше,

радіомовлення на той час тільки почало з'являтися як засіб поширення відомостей; по-друге, сучасних досліджень, що стосувалися би радіомовлення суто на Підкарпатській Русі, є вкрай мало. Водночас, окремі дані щодо цього питання є, і вони дають нам можливість сформулювати певні спостереження. А саме: д्रो́тове мовлення у Чехословаччині з'явилося у 30-х рр. XX ст. і за сприяння уряду поширило свою діяльність й на території сучасного Закарпаття. Передачі виходили словацькою, чеською, угорською, єврейською мовами. Наприклад, у 1932 р. кількість абонентів в межах Підкарпатської Русі складала близько 4 тис. сімей [39: 28]. Ця цифра є доволі незначною, зважаючи на загальну кількість русинів краю (навіть враховуючи, що для прослуховування передач збиралися у групи).

Перші нерегулярні радіопередачі фольклорно-етнографічного характеру, створені на Закарпатті й трансльовані в ефірі Кошицької радіостанції, починають виходити лише у 1933 р. Вони були спрямовані більше на росіян, тому, ймовірно, просвітяни й називали підкарпатський відділ цієї радіостанції «русотяпською філією». Зміни відбулися дещо пізніше, у 1938 р., коли до штату цієї радіостанції ввели посаду україномовного редактора [39: 29].

Вищезазначене дає підстави стверджувати, що при наявності такого прогресивного на той час засобу поширення інформації, як радіомовлення, ані товариство «Просвіта», ані Общество имени А. Духновича не скористалися його перевагами у повній мірі.

Таким чином, товариство «Просвіта» та Общество имени А. Духновича використали більшість із можливих на той час технік створення та передачі інформації. Їх пропагандистська конкуренція, з погляду на ведення сучасних інформаційних кампаній і з врахуванням тогочасних можливостей, була доволі успішно реалізована. Паралельно із рекламою своєї діяльності ці організації сприяли культурно-духовному розвитку мешканців краю та залучили їх до більш активної участі в суспільно-громадському житті.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Аристов Ф.Ф.* Карпато-русские писатели. М.: Типография т-ва Рябушинских, 1916. Т. 1. 350 с.
2. *Безега Т.М.* Особливості економічного розвитку Карпатської України // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Луганськ: ЛНУ ім. Т. Шевченка, 2013. Ч. I, № 1 (260). С. 81–90.
3. *Борисёнок Е.Ю.* Несоветская украинизация: власти Польши, Чехословакии и Румынии и «украинский вопрос» в межвоенный период. М.: Алгоритм, 2018. 141 с.

4. Волошин А. Засновання й розвиток товариства «Просвіта» (З реферату виголошеного на Всепросвітянському з'їзді в Ужгороді дня 17. X. 1937) // Календар «Просвіти» на рік 1938. Річник 16. Ужгород: Друкарня ОО Василян, 1928. С. 70–78. URL: <http://litopys.org.ua/volosh/volosh17.htm> (останній перегляд: 15.12.2020).

5. Гаджега Ю. Общество Духновича и русскія женщины: Лекція читання 28 марта 1925 года. Ужгородъ: Издание культурно-просвѣтительнаго общества имени Александра Духновича в Ужгородѣ, 1925. Вып. 11. 15 с.

6. Геровский Г. Язык Подкарпатской Руси. М., 1995. 95 с.

7. Годьмаш П., Годьмаш С. История республики Подкарпатская Русь. Ужгород: Патент, 2008. URL: <http://karpatorusyn.org/10-stroitelstvo-avtonomnoj-respubliki-podkarpatskaya-rus-istoriya-respubliki-podkarpatskaya-rus> (останній перегляд: 09.06.2019).

8. Данилець Ю.В. Православна церква на Закарпатті у першій половині ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук. Ужгород, 2007. 20 с.

9. Данилець Ю. Релігійна боротьба між греко-католиками і православними на Підкарпатській Русі в першій половині 1920-х років. 2007. URL: <http://uattera.in.ua/2007/08/22> (останній перегляд: 12.05.2019).

10. Декларація культурних и національних правъ карпаторусскаго народа // Карпатскій свѣтъ. Ужгородѣ, 1931. Годъ IV. № 5–6–7.

11. Дѣятельность Общества им. А. Духновича въ Ужгородѣ въ 1929/1930 году (Приложение къ журналу «Карпатскій свѣтъ» / Под ред. С. Фенцика. Ужгород: Типографія «Школьная помощь», 1929. Вып. 77. 41 с.

12. Дѣятельность Общества им. А. Духновича 1922–1926 / Под ред. С. Фенцика. Ужгород: Школьная помощь, 1926. Вып. 24. 130 с.

13. Дѣятельность Общества им. А. Духновича 1926–1927 // Русскій народный календаръ на высокосный год 1928 / Под ред. С. Фенцика. Ужгород: Книгопечатня Юлія Фелдешія, 1927. Вып. 31. 224 с.

14. Дронов М.Ю. Роль греко-католической церкви в формировании этнонациональной идентичности русинов Словакии (1919–1938): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03. М., 2013. 269 с.

15. Ілюк М. До перепису населення в Словаччині: Пам'ятай свою колыскову. 16.05.2011. URL: <https://zakarpattya.net.ua/Blogs/82842-Do-perepysu-naselennia-v-Slovachchyni-Pam%E2%80%99iatai-svoiu-kolyskovu> (останній перегляд: 11.05.2019).

16. Календар Українського народного союзу на 1926 рік. Jersey City: Друкарня «Свободи», 193 с.

17. Крысько В.Г. Секреты психологической войны (цели, задачи, методы, формы, опыт). Минск: «Харвест», 1999. 448 с.

18. Куцов К. Павел Федор (1884–1952): штрихи к общественной и культурно-просветительской деятельности // Русин. Кишинев, 2007. № 1 (7). С. 127–133.

19. Ладжун Ю.Ю. Дискусії між «Просвітою» та «Обществом им. А. Духновича» щодо національної приналежності русинів Підкарпатської Русі // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород, 2013. Вип. 1 (30). С. 23–27.

20. *Липовецький С.* Закарпаття – земля, що віднайшла своє ім'я // Україна Incognita. 30.03.2016. URL: <http://incognita.day.kiev.ua/zakarpattya-%E2%80%93-zemlya-shho-vidnajshla-svoye-im%E2%80%99ya.html> (останній перегляд: 11.05.2019).

21. *Ліхтей І.М.* Закарпаття в складі Чехословаччини: особливості суспільно-політичного розвитку (1919–1929): автореф. дис. ... канд. іст. наук. Ужгород, 1997. 25 с.

22. *Лосик К.* Народ є – національності немає, або Деякі дані про підкарпатських русин // Дзеркало тижня, 2001. № 45. 16–23 листопада. URL: https://dt.ua/SOCIETY/narod_e__natsionalnosti_nemae_abo_deyaki_dani_pro_pidkarpatskih_rusiniv.html (останній перегляд: 10.04.2019).

23. *Магочій П.Р.* Карпатська Русь: міжетнічне співіснування без насилля. 12.02.2013. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/580-pavlo-robert> (останній перегляд: 12.05.2019).

24. Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / За ред. О.Г. Осауленка; відп. за вип. Н.С. Власенко, Л.М. Стельмах. Київ: Державний комітет статистики України, 2003. 245 с.

25. *Панов А.* Роль Т.Г. Масарика у процесі входження Закарпаття до складу Чехословаччини (1918–1919). URL: <http://www.alenpanov.org.ua/ua/article/41/42> (останній перегляд: 10.04.2019).

26. *Панькевич І.* Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей: Ч. 1: Звучання і морфологія. Praha: Nakladu Sboru pro výkum Slovenska a Podkarpatské Rusi. V komisi nakladatelství «Orbis», 1938. 545 с.

27. *Поп И.* Энциклопедия Подкарпатской Руси. Ужгород: Изд-во В. Падяка, 2001. 431 с.

28. *Почепцов Г.Г.* Информационные войны. М.: Рефл-бук; Киев: Ваклер, 2001. 576 с.

29. «Просвіта»: історія та сучасність (1868–1998): Збірник матеріалів та документів. Київ: Веселка, 1998. 485 с.

30. Просто пиар (исторический) – 2009. URL: <https://yadocent.livejournal.com/24502.html> (останній перегляд: 10.04.2019).

31. *Ребрик А.* «Автономна» Підкарпатська Русь. Народження і трагічний кінець Карпатської України. URL: <http://1939.in.ua/memoirs/avtonomna-pidkarpatska-rus-narodzhennja-i-trahichnyj-kinets-karpatskoji-ukrajiny> (останній перегляд: 11.05.2019).

32. *Свобода Д.* Чеська Боснія // Український журнал. Praha, 2008. № 6. С. 12–13.

33. *Свобода Д.* Маразм підкарпатського питання // Український журнал. Praha, 2009. № 4. С. 14–15.

34. Символи русинов Подкарпатской Руси. URL: <https://man-with-dogs.livejournal.com/470359.html> (останній перегляд: 10.03.2020).

35. *Стряпко І.О.* Розвиток організаційної структури товариства «Просвіта» на Закарпатті та східнословачьких землях (1920–1937) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2014. Вип. 1 (32). С. 31–37.

36. Стряпко І.О. Роль української політичної еміграції у розвитку освіти на Закарпатті 1919–1939 рр. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя: ЗНУ, 2014. Вип. XXXIX. С. 130–135.

37. Стряпко І.О. Товариство «Просвіта» в громадсько-політичному та культурному житті Закарпаття (1920–1939). Серія: *Studia Regionalistica*. Ужгород: Інформаційно-видавничий центр ЗППО, 2012. 328 с.

38. Токар М. Громадські організації Закарпаття як прояв громадянського суспільства в міжвоєнній Чехословаччині // Інтернет-видання «Закарпаття онлайн Beta». 18.09.2013. URL: <https://zakarpattya.net.ua/News/114544-Hromadski-orhanizatsii-Zakarpattia-ia-k-proiav-hromadianskoho-suspilstva-v-mizhvoienii-Chekhoslovachchini> (останній перегляд: 10.04.2019).

39. Толочко (Каралкіна) Н.В. Особливості дрогового мовлення у період Підкарпатської Русі // *Інтернаука*. Київ: Інтернаука, 2018. Т. 1, № 20 (60). С. 27–31.

40. Українець чи російський. Лекції для народу. Мукачів: Накладом Учительської громади в Ужгороді, 1938. Ч. I–II. 88 с.

41. Уставъ русскаго культурнаго-просвѣтительнаго общества имени Александра В. Духновича въ Ужгородѣ. Ужгород: Книгопечатня Юлія Фелдешія, 1927. 21 с.

42. Чехия и Словакия в XX веке: очерки истории. М.: Наука, 2005. 253 с.

43. Шевченко К. Славянская Атлантида: Карпатская Русь и русины в XIX – первой половине XX вв. М.: Регнум, 2010. 444 с.

44. Шукітка Г.М. Роль релігійних діячів у роботі педагогічних товариств Закарпаття в 1920-х – 30-х роках // Закарпатські Волошинські 17 читання: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (25–30 бер. 2013 року). Ужгород: Вид. ФОП Брежа А.Е., 2013. С. 59–61. URL: <http://www.zakarpattia.com/?p=1575#more-1575> (останній перегляд: 30.01.2019).

45. Яцина О.Ф. Діяльність товариства «Просвіта» у боротьбі з неписьменністю на Закарпатті (1920–1939 рр.) // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Херсон, 2008. Вип. XXXXVIII. С. 58–62.

REFERENCES

1. Aristov, F.F. (1916) *Karpato-russkie pisateli* [Carpatho-Russian Writers]. Vol. 1. Moscow: Tipografiya t-va Ryabushinskiikh.

2. Bezega, T.M. (2013) Osoblivosti ekonomichnogo rozvitku Karpats'koi Ukraini [Specificity of economic development of Carpathian Ukraine]. *Visnik Lugans'kogo natsional'nogo universitetu imeni Tarasa Shevchenka*. Vol. I. 1(260). pp. 81–90.

3. Borisenok, E.Yu. (2008) *Nesovetskaya ukrainizatsiya: vlasti Pol'shi, Chekhoslovakii i Rumynii i "ukrainskiy vopros" v mezghvoennyy period* [Non-Soviet Ukrainization: the authorities of Poland, Czechoslovakia and Romania and the "Ukrainian issue" in the interwar period]. Moscow: Algoritm.

4. Voloshin, A. (1928) Zasnovannya y rozvitok tovaristva "Prosvita" (Z referatu vigoreshenogo na Vseprosvityans'komu z'izdi v Uzhgorodi dnya 17. X. 1937)

[Establishment and development of "Prosvita" (From the abstract delivered at the All-Enlightenment Congress in Uzhhorod on October 17, 1937)]. *Kalendar "Prosviti" na rik 1938*. 16. pp. 70–78. [Online] Available from: <http://litopys.org.ua/volosh/volosh17.htm> (Accessed: 15th December 2020).

5. Gadzhenga, Yu. (1925) *Obshchestvo Dukhnovicha i russkiya zhenshchiny: Lektsiya chitannya 28 marta 1925 goda* [The Dukhnovich Society and Russian Women: Lecture delivered on March 28, 1925]. Uzhhorod: Publication of The Alexander Dukhnovich Cultural and Educational Society in Uzhhorod.

6. Gerovsky, G. (1995) *Yazyk Podkarpatskoy Rusi* [The language of Subcarpathian Rus]. Moscow: [s.n.].

7. Godmash, P. & Godmash, S. (2008) *Istoriya respubliki Podkarpatskaya Rus'* [History of the Republic of Subcarpathian Rus]. Uzhhorod: Patent. [Online] Available from: <http://karpatorusyn.org/10-stroitelstvo-avtonomnoj-respubliki-podkarpatskaya-rus-istoriya-respubliki-podkarpatskaya-rus/> (Accessed: 9th June 2019).

8. Danilets, Yu.V. (2007) *Pravoslavna tserkva na Zakarpatti u pershiy polovini XX st.* [The Orthodox Church in Transcarpathia in the first half of 20th century]. Abstract of History Cand. Diss. Uzhhorod.

9. Danilets, Yu.V. (2007) *Religiynna borot'ba mizh greko-katolikami i pravoslavnyimi na Pidkarpats'kii Rusi v pershiy polovini 1920-kh rokiv* [Religious struggle between Greek Catholic and Orthodox Christians in Subcarpathian Rus in the first half of the 1920s.]. [Online] Available from: <http://uaterra.in.ua/2007/08/22> (Accessed: 12th May 2019).

10. Anon. (1931) Deklaratsiya kul'turnikh i natsional'nikh prav karpatorusskogo naroda [Declaration of cultural and national rights of the Carpatho-Rus people]. *Karpatskiy svet*. 5–6–7.

11. Fentsik, S. (ed.) (1929) *Dnyatel'nost' Obshchestva im. A. Dukhnovicha v Uzhgorodъ v 1929/1930 godu (Prilozhenie k zhurnalu "Karpatskiy svet"* [Activities of The A. Dukhnovich Society in Uzhhorod in 1929/1930 (Appendix to the magazine "Carpathian World"). Vol. 77. Uzhhorod: Shkol'naya pomoshch.

12. Fentsik, S. (ed.) (1926) *Dnyatel'nost' Obshchestva im. A. Dukhnovicha 1922–1926* [Activity of The A. Dukhnovich Society 1922–1926]. Vol. 24. Uzhhorod: Shkol'naya pomoshch.

13. Anon. (1927) *Deyatel'nost' Obshchestva im. A. Dukhnovicha 1926–1927* [Activity of The A. Dukhnovich Society in 1926–1927]. In: Fentsik, S. (ed.) *Russkiy narodnyy kalendar' na visokosnyy god 1928* [Russian folk calendar for the leap 1928 year]. Vol. 31. Uzhhorod: Julia Feldeshia.

14. Dronov, M.Yu. (2013) *Rol' greko-katolicheskoy tserkvi v formirovanii etnonatsional'noy identichnosti rusinov Slovakii (1919–1938)* [The role of Greek-Catholic church in formation of ethnic and national identity of Slovakian Ruthenians (1919–1938)]. History Dr. Diss. Moscow.

15. Ilyuk, M. (2011) *Do perepisu naseleennya v Slovachchini: Pam'yatay svoyu kolyskovu* [Before the population census in Slovakia: Remember your cradle song]. 16th May. [Online] Available from: <https://zakarpattya.net.ua/Blogs/82842-Do-perepysu-naseleennia-v-Slovachchyni-Pam%E2%80%99iatai-svoiu-kolyskovu> (Accessed: 11th May 2019).

16. Anon. (1925) *Kalendar Ukraïns'kogo narodnogo soyuza na 1926 rik* [The calendar of the Ukrainian people union for 1926]. Jersey City: Svoboda.

17. Krysko, V. (1999) *Sekrety psikhologicheskoy voyny (tseli, zadachi, metody, formy, opyt)* [Secrets of psychological war (goals, objectives, methods, forms, experience)]. Minsk: Kharvest.

18. Kutsov, K. (2007) Pavel Fedor (1884–1952): shtrikhi k obshchestvennoy i kul'turno-prosvetitel'skoy deyatel'nosti [Pavel Fedor (1884–1952): Strokes to the social and cultural educational activities]. *Rusin*. 1(7). pp. 127–33.

19. Ladzhun, Yu.Yu. (2013) Diskusii mizh "Prosvitoyu" ta "Obshchestvom im.A. Dukhnovicha" shchodo natsional'noi prinalazhnosti rusiniv Pidkarpats'koï Rusi [Discussions between "Prosvita" and The A. Dukhnovych Society concerning the national identity of Rusins of Subcarpathian Rus]. *Naukoviy visnik Uzhgorod'skogo universitetu*. 1(30). pp. 23–27.

20. Lipovetskiy, S. (2016) Zakarpattya – zemlya, shcho vidnayshla svoje im'ya [Transcarpathia – the land that has found its name]. *Ukraina Incognita*. 30th March. [Online] Available from: <http://incognita.day.kiev.ua/zakarpattya-%E2%80%93-zemlya,-shho-vidnayshla-svoye-im%E2%80%99ya.html> (Accessed: 11th May 2019).

21. Likhtey, I.M. (1997) *Zakarpattya v skladi Chekhoslovachchini: osoblivosti suspil'no-politichnogo rozvitku (1919–1929)* [Transcarpathia as part of Czechoslovakia: specificity of social and political development (1919–1929)]. Abstract of History Cand. Diss. Uzhhorod.

22. Losik, K. (2001) Narod ie – natsional'nosti nemaie, abo deyaki dani pro pidkarpats'kikh rusin [There are people – there is no nationality, or some data about Subcarpathian Rusins]. *Dzerkalo tizhnya*. 45. [Online] Available from: https://dt.ua/SOCIETY/narod_e_natsionalnosti_nemae,_abo_deyaki_dani_pro_pidkarpatskih_rusiniv.html (Accessed: 10th April 2019).

23. Magocsi, P.R. (2013) *Karpats'ka Rus': mizhetnichne spivisnuvannya bez nasillya* [Carpathian Rus: inter-ethnic coexistence without violence]. 12th February. [Online] Available from: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/580-pavlo-robert-> (Accessed: 12th May 2019).

24. Osaulenko, O.G. (ed.) (2003) *Natsional'niy sklad naselennya Ukraïni ta yogo movni oznaki za danimi Vseukraïns'kogo perepisu naselennya 2001 roku* [National composition of the population of Ukraine and its linguistic features according to the All-Ukrainian census of 2001]. Kyiv: The State Statistics Committee of Ukraine.

25. Panov, A. (2011) *Rol' T.G. Masarika u protsesi vkhodzhennya Zakarpattya do skladu Chekhoslovachchini (1918–1919)* [The role of T.G. Masaryk in the process of Transcarpathia's joining Czechoslovakia (1918–1919)]. [Online] Available from: <http://www.alenpanov.org.ua/ua/article/41/42> (Accessed: 10th April 2019).

26. Pankevich, I. (1938) *Ukraïns'ki govori Pidkarpats'koï Rusi i sumezhnikh oblastey* [Ukrainian dialects of Subcarpathian Rus and adjacent regions]. Vol. 1. Prague: Orbis.

27. Pop, I. (2001) *Entsiklopediya Podkarpatskoy Rusi* [Encyclopedia of Subcarpathian Rus]. Uzhhorod: V. Padyak.
28. Pocheptsov, G.G. (2001) *Informatsionnye voyny* [Information Wars]. Moscow: Refl-buk; Kyiv: Vakler.
29. Herman, W. (ed.) (1998) "Prosvita": istoriya ta suchasnist' (1868–1998) ["Prosvita": History and Modernity (1868–1998)]. Kyiv: Veselka.
30. Anon. (2009) *Prosto piar (istoricheskiy) – 2009* [Just PR (historical) – 2009]. [Online] Available from: <https://yadocent.livejournal.com/24502.html> (Accessed: 10th April 2019).
31. Rebrik, A. (2014) "Avtonomna" Pidkarpats'ka Rus'. Narodzhennya i tragichniy kinets' Karpats'koï Ukraini ["Autonomous" Subcarpathian Rus. The birth and tragic end of Carpathian Ukraine]. [Online] Available from: <http://1939.in.ua/memoirs/avtonomna-pidkarpatska-rus-narodzhennja-i-trahichnyj-kinets-karpatskoji-ukrajiny/> (Accessed: 11th May 2019).
32. Svoboda, D. (2008) Ches'ka Bosniya [Czech Bosnia]. *Ukrains'kiy zhurnal*. 6. pp. 12–13.
33. Svoboda, D. (2009) Marazm pidkarpats'kogo pitannya [The insanity of the Subcarpathian Issue]. *Ukrains'kiy zhurnal*. 4. pp. 14–15.
34. Anon. (2008) *Simvoly rusinov Podkarpatskoy Rusi* [Symbols of the Rusins of Subcarpathian Rus]. [Online] Available from: <https://man-with-dogs.livejournal.com/470359.html> (Accessed: 10th March 2020).
35. Stryapko, I.O. (2014a) Rozvitok organizatsiynoï strukturi tovaristva «Prosvita» na Zakarpatti ta skhidnoslovats'kikh zemlyakh (1920–1937) [Development of organizational structure of "Prosvita" in Transcarpathia and East Slavic territories (1920–1937)]. *Naukoviy visnik Uzhgorods'kogo universitetu*. 1(32). pp. 31–37.
36. Stryapko, I.O. (2014b) Rol' ukrains'koï politichnoï emigratsii u rozvitku osviti na Zakarpatti 1919–1939 rr. [The role of Ukrainian political emigration in the development of education in Transcarpathia in 1919–1939]. *Naukovi pratsi istorichnogo fakul'tetu Zaporiz'kogo natsional'nogo universitetu*. 39. pp. 130–135.
37. Stryapko, I.O. (2012) *Tovaristvo "Prosvita" v gromads'ko-politichnomu ta kul'turnomu zhitti Zakarpattya (1920–1939)* ["Prosvita" Society in public, political, and cultural life of Transcarpathia (1920–1939)]. Uzhhorod: ZIPPO.
38. Tokar, M. (2013) Gromads'ki organizatsii Zakarpattya yak proyav gromadyans'kogo suspil'stva v mizhvoennii Chekhoslovachchini [Non-governmental organizations of Transcarpathia as a manifestation of civil society in interwar Czechoslovakia]. *Zakarpattya onlayn Beta*. 18th September. [Online] Available from: <https://zakarpattya.net.ua/News/114544-Hromadski-orhanizatsii-Zakarpattia-iak-proiav-hromadianskoho-suspilstva-v-mizhvoiennii-Chekhoslovachchini> (Accessed: 10th April 2019).
39. Tolochko (Karalkina), N.V. (2018) Osoblivosti drotovoogo movlennya u period Pidkarpats'koï Rusi [Peculiarities of wire broadcasting in Subcarpathian Ruthenia period]. *Internauka*. 1(20). pp. 27–31.
40. Anon. (1938) *Ukrainets' chi russkiy. Lektsii dlya naroda* [Ukrainian or

Russian. Lectures for the people]. Mukachevo: Nakladom Uchitel's'koï gromadi v Uzhgorod.

41. Anon. (1927) *Ustav russkogo kul'turnogo-prosvetitel'nago obshchestva imeni Aleksandra V. Dukhnovicha v Uzhgorodnъ* [The Charter of Cultural and Enlightenment Society Named after Aleksandr V. Dukhnovych in Uzhhorod]. Uzhhorod: Julia Feldeshia.

42. Maryina, V.V. (ed.) (2005) *Chekhiya i Slovakiya v XX veke: ocherki istorii* [Czechia and Slovakia in the 20th Century: Essays on the History]. Moscow: Nauka.

43. Shevchenko, K. (2010) *Slavyanskaya Atlantida: Karpatskaya Rus' i rusiny v XIX – pervoy polovine XX vv.* [Slavic Atlantis: Carpathian Rus and Rusins in the 19th – first half of the 20th centuries]. Moscow: Regnum.

44. Shikitka, G.M. (2013) Rol' religiyntikh diyachiv u roboti pedagogichnikh tovaristv Zakarpattya v 1920-kh – 30-kh rokakh [The role of religious figures in the work of pedagogical societies in Transcarpathia in 1920–30]. In: *Zakarpatski Voloshynski chytannia*. Uzhhorod: Breza A.E. [Online] Available from: <http://www.zakarpattia.com/?p=1575#more-1575> (Accessed: 30th January 2019).

45. Yatsina, O.F. (2008) Diyal'nist' tovaristva "Prosvita" u borot'bi z nepis'mennisty na Zakarpatti (1920–1939 rr.) [Activity of "Prosvita" society in eradication of illiteracy in Transcarpathia (1920-1939)]. *Zbirnik naukovikh prats'* 48. pp. 58–62.

Куцкая Олеся Николаевна – доктор исторических наук, доцент, профессор кафедры тактики факультета боевого применения войск Национальной академии сухопутных войск им. гетмана П. Сагайдачного (Украина).

Куцька Олеся Миколаївна – доктор історичних наук, доцент, професор кафедри тактики факультету бойового застосування військ Національної академії сухопутних військ ім. гетьмана П. Сагайдачного (Україна).

Olesya M. Kutska – Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy (Ukraine).

E-mail: kutska_o@yahoo.com.